

ВІДНОШЕННЯ ОБСЯГУ І ЗМІСТУ В ЛОГІЦІ ПРАКТИЧНОГО МИСЛЕННЯ (на прикладі коментаря до ст. 22 Конституції України)

О. М. Юркевич

Інтуїтивно зрозуміло, що фахове мислення юристів може бути як теоретичним, так і практичним. Теоретичне мислення як правило абстрактне та словесне, а практичне – конкретне та образне. Якщо загальновідома логічна наука розкриває переважно специфіку абстрактного мислення, то конкретне мислення залишається недостатньо забезпеченим логічною теорією. На практиці це означає неминучість рефлексивного «провалу» кожного разу, коли предметом самоаналізу постає деяка форма не абстрактного мислення, або конкретний предмет. В юридичних текстах можемо знайти чимало структур, що не підлягають відомим правилам формальної логіки. Але не потрібно поспішати вважати їх логічними помилками. Для прикладу розглянемо фрагмент тексту однієї з статей Конституції України, присвячений правам і свободам людини і громадянина та відповідний йому коментар.

Нагадаємо, що зміст ст. 22 Конституції України складається з наступних положень:

«Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними.

Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані.

При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається *звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод*» (вид. О. М. Юркевич) [2, с. 159].

Як бачимо, формулювання містить думку щодо не допущення *одночасного* «звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод». На перший погляд, це твердження здається несумісним з *логічним законом зворотного відношення* між змістом і обсягом понять, згідно з яким: *чим більшим стає обсяг поняття, тим меншим буде його зміст*. І навпаки, *чим ширше буде зміст,*

тим більше стає обсяг поняття. При абстрактному мисленні, коли мова йде про найширші класи предметів, інтелектуальний рух дійсно має таку закономірність відношень між поняттями різними за обсягами, але сформованими за однією суттєвою ознакою. До речі, ця закономірність постає в якості логічного механізму при співвідношенні понять в межах наукових класифікацій. Наприклад, у зворотному відношенні знаходяться поняття «право» і «конституційне право»: при цьому логічному переході зменшується обсяг та звужується зміст поняття «право».

Але як тоді розуміти вищенаведене формулювання в тексті Конституції України?

В даному разі мова йде не про абстраговані предмети, яким відповідають абстрактні поняття, а про *існуючі*, тобто про предмети, що беруться в онтологічному вимірі та мають відповідні конкретні поняття. Нагадаємо, що поділ понять на абстрактні та конкретні здійснюється за *інтенціональною* (якісною, змістовною) підставою. Абстрактні поняття формуються після здійснення логічної операції абстрагування змісту від предметної форми, в результаті чого в мисленні з'являється «чиста» ознака, яка отримує значення самостійного предмету думки. Такими ознаками можуть бути відповідні властивості або відношення, що постають в абстрагованій формі («свобода», «право», «собівартість» і т. ін.). В конкретних поняттях, навпаки, зміст залишається в залежності від предметної форми. Тому і вважається, що конкретні поняття відповідають предметам, а абстрактні – ознакам, що відволікаються від предметної форми. Після інтелектуальної «маніпуляції» зі змістом для абстрактних понять особливого значення набувають вже екстенціональні (кількісні) характеристики, тому що абстрактні поняття мають універсальний обсяг, а в змістовному відношенні вони постають достатньо обмеженими, представленими родовою ознакою (наприклад, для поняття «свобода» – ознака «можливість вибору»). А практичне мислення продовжує

опікуватись перш за все змістом, який отримує свій смисл тільки в контексті існування та не втрачає своєї змістовної різноманітності. Таким чином, ми маємо справу з *екзистенційними поняттями*, що не втрачають зв'язку зі змістовними контекстами існування предметів.

Це означає, що в даному тексті діє логіка практичного мислення, що підтверджується і в коментарі П. М. Рабіновича. Він, зокрема, пояснює: «У цьому приписі Конституція вперше торкається надзвичайно важливої і складної проблеми обмеження прав і свобод людини. Адже таке обмеження є не чим іншим, як звуженням змісту та обсягу прав і свобод. З викладеного розуміння прав людини стає очевидним, що центральним, стрижневим їх елементом є певні можливості людини – можливості діяти певним чином чи утримуватися від певних дій задля задоволення її потреб та інтересів... З огляду на викладене, можна вважати, що звуження змісту прав і свобод – це зменшення ознак, змістовних характеристик тих можливостей людини, які відображаються відповідними правами та свободами; а звуження їх обсягу – це зменшення сфери суспільних відносин, у межах якої може відбуватися здійснення людиною її прав і свобод (тобто зменшення кола суб'єктів, розміру території, часу або будь-яких інших кількісно вимірюваних показників використання прав і свобод). Отже, звуження змісту стосується якісної характеристики відповідного права, а звуження обсягу – його кількісної характеристики.

Коментоване положення принципово забороняє законодавцю погіршувати становище людини у суспільстві шляхом обмеження тих прав і свобод, які вже закріплено у законах України. Щодо конституційних прав і свобод така заборона застережена спеціально (ч. 1 ст. 157)» [1, с. 161–162].

Людина має лише один інтелект, який може діяти у двох процесуальних аспектах: абстрактного мислення і конкретного мислення (якщо мислення вважати процесом інтелектуальної діяльності). Цим аспектам інтелектуальної діяльності відповідають теоретична і практична логіки. А на рівні фізіології

людського мозку за роботу цих аспектів мислення відповідають ліва півкуля (для абстрактного мислення) і права півкуля (для конкретного мислення). Причому за образне мислення відповідає права півкуля.

З нашої точки зору, формат практичного мислення виникає на особливому підґрунті, яке потрібно шукати в характеристиках висхідної множини, що на відміну від математичної множини відповідає за збереження змістовного різноманіття. А саме: *якщо теоретичне мислення ґрунтується на строгості відношення роду і виду, то практичне мислення – на відношенні частини й цілого.*

Визначальним універсальним логічним параметром виміру висловлювань є *обсяг*, який в герменевтичній логіці, що зокрема представляє практичне мислення, формується за типом не власне математичної, а *емпіричної множини*. У зв'язку з цим, вважаємо доцільним звернення до мереології та герменевтичної логіки, що базуються на співвідношенні частини й цілого. Крім того, для практичного розуму досяжним є *розуміння*, що виникає в процесі руху за моделлю герменевтичного кола (від частин до цілого і навпаки), тоді як для теоретичного мислення характерним є поступове (лінійне) прагнення до знання.

Співвідношення частини й цілого розглядалось у філософії за часів Аристотеля («Категорії») [1], в подальшому – Кантом і Гегелем, і т. ін. Аристотель розрізнявав декілька модусів у співвідношенні частини й цілого, тільки один з котрих співпадає з повсякденним уявленням про те, що *частина «знаходиться у цілому»*. Розширення уявлень про це співвідношення призвели до визначення понять «частина» й «ціле» у розряд парних категорій з усвідомленням їх відносності.

Поступово на основі антиномій цілісності в історії філософії виникли дві альтернативні позиції: 1) меризм (від грецьк. *meros* – частина), що зводить ціле до його частин, і 2) холізм (від грецьк. *holos* – цілий), що заперечує зведення цілого до частин і стверджує появу у цілого нових ознак у порівнянні з його

частинами. Наприклад, для меризму – зграя птахів, що складається з окремих птахів, а для холізму – деталі автомобіля, що в окремому стані не мають загальних характеристик автомобіля. Меризм відповідав механістичним об'єктам, а холізм – скоріше, органічним та духовним. В подальшому ці позиції знайшли своє продовження в *мереології* та теорії *холізму*. Представник варшавської логічної школи, автор мереології С. Лесневський прийшов до висновку про неможливість загальних об'єктів, що означає онтологічне заперечення абстрагованих об'єктів, які він замінив поняттям *колективної цілісності*. Куайн назвав такі цілісності «конкретною купою». Колективні цілісності відрізняються від фізичних об'єктів і тим, що якщо в дійсності така кількість об'єктів повинна бути сумісною, то як предмет думки колективна цілісність може бути представлена несумісними, але однотипними індивідами. Наприклад, представники однієї національності можуть проживати на різних територіях, але мислитися як колективна цілісність. Отже, мереологія базується на *обсягах конкретних сукупностей*.

Створення мисленневих множин такого роду здійснюється за допомогою встановлення уявних зв'язків між окремими індивідами, котрі упорядковують частини такої множини у певній залежності одної від другої при формуванні особливого «простору тексту». Таким чином, слід розрізнявати власне емпіричну множину, яка формується об'єктивним досвідним порядком та описується в онтології, та *уявну емпіричну множину*. Назвемо її «*мереологічна множина*».

В межах цієї множини особливої трактовки набуває *одиничний* обсяг як елементарний компонент предметної форми. Згадаємо, що в центрі фундаментальної онтології М. Гейдегера міститься *одиничне* людське існування – *Da-Sein*, що набуває сенсу в життєвому контексті. При дослідженні історичної індукції І. Хладеніус підкреслював, що перехід від частини до цілого здійснюється шляхом виділення надзвичайних (історично значимих) вчинків з

одночасним ігноруванням багатьох індивідуальних обставин. Таким чином, формується *типологічний об'єкт*, одиничний за обсягом.

При цьому характерною особливістю холістичного обсягу є *нечіткість границь множини*, яка представляє духовну цілісність. Наприклад, не має чітких границь людська свідомість або сфера культурного буття, правова реальність, правова культура, віртуальна реальність та ін. Для практичного розуму холістичні обсяги можуть характеризувати частину предметів думки («правосвідомість» як частина свідомості). Таким чином, можна стверджувати, що практичне мислення може оперувати як мереологічною, так і холістичною множиною.

Логіка практичного мислення, як і теоретична логіка, також містить знання щодо обсягу і змісту понять як кількісних (екстенсiональних) і якісних (інтенсiональних) характеристик. Але характер співвідношення мереологічного або холістичного обсягу зі змістом зовсім інший. Справа в тому, що в мереології та холізмі не діє закон зворотного відношення між змістом і обсягом понять. Мереологічне чи холістичне відношення відбувається відповідно онтологічним закономірностям. Це означає наступне: *якщо збільшується обсяг поняття, то збільшується його зміст. І навпаки, якщо зменшується обсяг, то зменшується й зміст поняття*. Це положення можна вважати *законом прямого співвідношення між змістом і обсягом понять при практичному мисленні*.

Таким чином, у нашому прикладі складне екзистенційне поняття «права і свободи людини і громадянина» (що складається з чотирьох окремих понять «права людини», «права громадянина», «свободи людини» і «свободи громадянина») має холістичний обсяг (мова йде про не речові предмети, що мають невизначені границі множини). Якщо б це були поняття «право» і «свобода», які б характеризували абстрактні предмети поза їх існуванням, то такі поняття б визначались як абстрактні, що використовуються в процесі абстрактного мислення теоретичною логікою. Згідно закону прямого

співвідношення між змістом і обсягом, вважаємо логічно правильним твердження щодо не допущення одночасного «звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод». Логічно правильним з точки зору логіки практичного мислення постає і коментар даної статті Конституції України, наданий П. М. Рабіновичем.

Література: 1. Аристотель. Категории / Аристотель // Аристотель. Метафизика. Аналитика. – М.: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2008. – С. 453-484. – (Гиганты мысли); 2. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.; 3. Юркевич О. М. Практична логіка юристів: мерелогічний підхід // Філософія права і загальна теорія права. Науковий журнал. № 1. – К.: Редакція журналу «Право України», 2012. – С. 234-243.

Юркевич О. М. Відношення обсягу і змісту в логіці практичного мислення (на прикладі коментаря до ст. 22 Конституції України) / О. М. Юркевич // Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина. Зб. наук. ст. та тез наук. повід. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. 23 листопада 2012 р.: у 2 ч. Ч. 1 / редкол.: А. П. Гетьман, Ю. Г. Барабаш, О. П. Буцан та ін. – Х.: «Точка», 2012. – С. 151-154.